

Csoóri Sándor: Kezemben zöld ág

Csoóri új kötete szerves folytatása A tizedik estével kezdődő nagy jelentőségű lírai vonulatnak. Korábban mint bajvivő, a modern versért való küzdelmében új és új várfalaknak vetette neki ostromlétráját. Most kiérleltség és megállapodottság jellemzi: birtokában lévén immár időnek és formának, eljutott a feloldó evidenciáikig. Nyugtalan, sérülékeny énjét belátással, a „dionysosi” mámorokat „apollói” önuralommal fegyelmezi, lét és sors legzaklatottabb pillanataiban is megmarad önnön ritmusában. A modornál fontosabb az élmény, amely nemcsak „új arca” a világnak, de — élet- és érzelemkoncentrációként — a teljes embe-ség kivívásának esélye is. Az emlékezet se csupán a lélek felszínén elha-rapódzó avartűz, hanem — a lírai östémák rangját, szerepét megőrzőn — egzisztenciális érdekű törekvés: a személyiség mélyrétegeire irányul, a „legbensőbb” ember fölfedezése a célja. A költő a maga (és a mai ma-gyar líra) csúcsein halad, mert számára a vers(írás) önkifejezés és világ-modell-teremtés azonossága, törvénykeresés és életforma, szó és tett rit-kán tapasztalható egysége. (E benső identitás olyannyira nyilvánvaló, hogy szinte felesleges is interpretálni: ezért marad el a Csoóri-kötetek-ben régebben megszokott elő- vagy utószó, s hiányzik még a cikluscím is.) Az új verseskönyv ugyan — már-már a lírai trilógiák darabjainak egybetartozását példázva — kontinuus az előzőekkel, egyszerisége, egye-disége mégis elvitathatatlan. Sehol sem érezzük benne az önisméltés kényszerét vagy az alkotói reflexek változatlan működésének kényel-mét. A „zöld ág” metaforája se bibliai alapjelentésére utal, a katasztrófa utáni szituációra s benne az élet újraeredésére, hanem a hányatott és méltánytalan sorsú ember eredendő tisztaságára és megmentett humá-numára. A tizedik estében kirajzoltabb, kontúrosabb, élesebb a portré, az Elmaradt lázalomban sűrítettebb, tömörebb a dráma, a Kezemben zöld ág látomásaiban viszont természetesebb és termékenyebb élménynek és antropológiának a szervülése, a sors- és személyiségkép gondolati telitő-dése.

A kötet lírája két nagy élmény ösvényén kanyarog elő. Az egyik még az Elmaradt lázalom forrásvidékéről ered, s a „késleltetett halál” drámájának utolsó felvonásaként a halott szerető alakját, az elveszett szerelem emlékét idézi. Petőfi Cipruslombok-romantikája és Szabó Lő-rinc verses tudatregénye, a Huszonhatodik év racionalizmusa után Csoóri — a logikán túli hősiesség kétes diadalai helyett — az ép emberség és gazdagabb létezés valódi esélyét éli meg benne. A múlt a „csírák jövő-jének” féltésére és a „mosoly embriójának” védelmére inti a sorsa elől

menekülni szándékozó embert. „Nem hiszem, hogy a halál tehetségesebb nálam” — erősíti meg hiteiben. A magányosságra ítélt és egyéniségébe szorított költő számára K. É. — halálában is életpótlék, katartikus energia. „Elszegényedő életemnek táplálékot télire ő gyűjt, jövő-menő, osonó lidérc, nőnemű, tűznemű, szélnemű, egy folyó elfektetett furulyáján játszik nekem” — hangzik megkapó vallomása. Alakja jelképpé nő, a sokarcú létezés és az értelmes vitalitás szimbólumává, az élőknél is eleve-
nebb lényé:

„Látom magamat benned, mintha gyönyörű sebben ülnék:
kezemben zöld ág s mögöttem, ó, mögöttem
beláthatatlan terek: rámsötétedő túlvilág.”

Ha arcképét festi, maga az alkotó is mintha tükörbe nézne. „Kellett a hajad hozzám, hogy emlékem legyen magamról” — fordul önismeretbe a költői szemlélet. Egymásra rétegződik benne valóság és mítosz, élmény és történelem: a júniusi erdő testszaga a Nap leányának víziójával, a hipnotizáló erejű „imbolygó vérszál” a frontra induló katonákat elborító hajrengeteg tragikus látványával, a test szépsége és gyönyöre a „világ tűzmagjának” termékenyítő varázsával. Az orfeuszi mágiának azonban a realitás a műzsája:

„Látni akarom, ami tégedet látott
s ami eltemetetlen belőled azóta is”

— ad kulcsot ars poeticájához a költő. Idegen látásmódjától a szokványos emlékezés birsalma- és levendulaillatú nosztalgiája éppen úgy, mint a harsány siratók vad teatralitása. Szinte észrevétlenül tágul benne a reflexiók sorozata létbölcsletté, az élettények esetlegessége sorsábrázolásá.

A másik élmény, amely Csoóriban a líra láncreakcióját elindítja, a költőt emberi méltóságában alázta és a kirekesztettség sorsállapotával fenyegeti, a „léleksebzés” nevezetes esete. A vereség örvényébe rántaná, a „bevádolt, hazátlan élet” keserűségébe taszítaná, szabadságára a büntudat bélyegét sütné. „Kitépné zöld fáimból a szárnyalást, szavaimból a lelket” — olvassuk egyik versében. A költő azonban ellenáll a szubjektív elégiák kísértésének, s ahelyett hogy beszorulna a történet hic et nunc szűkösségébe, parciális terébe, a história „nagy térségei” nyílnak meg képzeletében:

„Nyitott sebemmel ott fekszem most én is azon a mezőn.
Felhők jönnek rám és vágózó, idegen lovasok.
Hányadik testemet tapossák újra bele
hazai földbe? Sár, ganyé, keserű fű a számban.
S édes hazám földjétől öklendezem.”

Egy Horger-polémia kicsinyességétől, a hitviták harcmodorának alacsony-
ságától és az apologetika torzító elfogultságaitól megmenti magában a
természeti embert, aki szeretetre és csodákra éhes, a tiszta indulatok ve-
zérlik, és az elemi lét bensőségességében él. Vigasza a csatateret simogató
szél és ama bizonyosság, hogy a tavasz övele is történik, s benne is „egy
virágos erdő lenyomatát őrzi a föld majd, mint ágbogas páfrányokét a bo-

rostyánkő.” Így lesz képes emberségében helytállni, a szélviharban is talpon maradni, s „az összevérzett gyermek mosolyával” lépni át sírokon, sorompón.

Élménylira volna Csoóri kötete? Az élet eseményeire érzékeny, a véletlenek kegyelméből élő és az emberi tapasztalatok nyers empiriájából építkező költészet, melyben az alkotó voltaképp médiuma a világnak, intellektusa pedig a benyomások pusztá reflektálására szorítkozik? Az, de több is nála. Együttal létfilozófiai líra is, mely a tudat aktivitásának a szokásosnál nagyobb teret ad, s a költőt az élmények dobbantójáról az abszolútumok magasságába lendíti, s a költő krónikás közvetítő szerepét a konstans személyiség és a szuverén gondolkodó státusával cseréli föl. Kiss Ferenc jó szemmel állapítja meg róla: „Titka: hogy az adott élmény személyes közelsége, az élethelyzet realitása s az ontológiai és történelmi jelentés egybeszövése páratlanul eredeti és rugalmas versfolyamatot alkot.” Csoóri — olyan jeles alkotók, mint Illyés vagy Nagy László nyomvonalán haladva — a két líratípus sajátos ötvözetét alakítja ki, s így ki tudja kerülni a végletek zsákutcáját: egyfelől a publicisztikusság naiv közvetlenségét, másfelől a skolasztikusság elvont életidegenségét, amelyben pedig a magyar költészet középszere tévelyeg. Közéletiség és önépítő szándék ugyanis (minden esztétikai babona ellenére) nem antagonizmus benne, hanem organikus egység. Ha Csoóri alkotói aspirációinak jellemző metajoráját keressük, kötetében kettőre is rábukkanunk. Egyhelyt a múzeumi grúz cserépdobok látványát emeli költészete jelképévé: a „hangok szarkofágjain” feltámad a múlt, tovább rezeg rajtuk jégverések és kardtánc egykori ritmusa, a lópaták dübörgése, a diadalmas és gyászos nemzeti történelem. Másutt — a hangsúlyt a közösség gondjáról a személyiség kibontakozására átvetve — mintaként Nagy László alakját idézi, a „dudorászó Isten” példáját, aki „új nyelvet talál ki” magának. Én és a világ, konkrétum és absztrakció Csoóri lírájában egyazon dolognak két perspektívája.

A költő világképében a világ dinamikus modell: adottság és lehetőség feszültsége, egymásra írt kijelentő- és feltételes mód; az alternatívák kényszere és szabadsága. Állapot és folyamat egyszerre: a „heréltek” feszés, „se ős, se tél, se tavasz” ideje, amelyben örökös az „utcai harc” és mindig ugyanaz a győztes és áldozat, aztán a születés és keletkezés „ég és föld között imbolygó” öröme, a fölfedezések és megújulások „kolumbuszi mámore”. Hol ciklikusság, zártság jellemzi, az ismétlődés monotoníája:

„Ó, a nagy utak elmaradnak,
mint ahogy te is valahol,
csak ez a sajtó körbeforgás,
csak ez marad nyárral, darázzsal.”

Hol pedig linearitás és az utópiák parttalansága:

„Út a végtelenségbe, minden határon túlra,
ez voltál nekem nyár és ez is maradsz,
hisz magam is fény vagyok: csavargó, boldog,
emberi tűz...”

Néha otthon- és emberléptékű meghitt vidék, akár a szülőfalu erdeje vagy a baráti kör melege, ahová a „jövő szökevénye” tékozló fiúként vagy vendégként térhet meg. Néha viszont abszurd táj, ahol a „Századvég Vidám Kocája” riaszt: groteszk szimbólumként „rohamsisakban ül egy cirkuszi selyemágyon”. Haza, melynek határain „a csonkaság emlékhelyei kíméletlenül fölsajognak”. Hiányzik itt az álmodozás és önismeret „szorongó belső csöndje”, de annál lármásabb az égbolt, mert „a kibelezhető városok fölött gyanús kések” köröznek és „vércseszemű távcsövekkel” olvasnak bele a költő „éjjél utáni” verseibe. A költő pozíciója is ambivalens: „két sóhajítás közé” szorul, „szállkák és fojtogató himnuszok” közt csapong, ám képes a csoda művelésére is; nemcsak a lángvörös rózsát kettéharapó kutya és a galamb csontját ropogtató macska groteszk víziójára, de a „muskátliszagú szent Johanna” költői álmára is. A helyzettudat realizmusába a képzelet szürrealizmusa fonódik.

A személyiség részint lenyomata, részint ellenpontja a (többnyire negatív előjelű) világnak: roskadozik súlyai alatt, de védekezik is ellene. Dilemma előtte, hogy az „elfáradás” vagy a „silányulás” okán hátrál a „bimbózó kezdetekhez”. A sokféle kötődés az oka, hogy a költői én — mint a görög mitológia menekülő istene — cserélgeti alakját, megsokszorozza önmagát, anélkül persze, hogy az intellektus szerves egységét ezzel megbontaná. A halállal például kétféleképp néz szembe: a „rézbaltás szegénylegény” harcosságával, egyszersmind Szokratész józan, megnyugvó méltóságával. Valamikor a „megváltás szegénylegénye” volt a költő, mára azonban „hideg fénnyé” lohad a „diadalmas tűz”. Egyszer Ady indulataivá idézi, mikor „muszáj-Herkulesként” megtérdepelteti a „rangos senkiket” vagy a „fagyos csöndben” tavaszvárón vérmeli el lelkét „szalmával bélelt lágy elégiákba”. Másszor Don Quijote-i keserű iróniával pillant vissza rá:

„mész-fátyol csapkodja már a csontot,
de vállunk a Hold közelében mozog,
mint akik gölyalábakon lépkednek el.”

Amiről azt képzelte, hogy egy ország árnyéka, csak „rangrejtve bujdosó” emlékei. A számvetés könyörtelenségével tárgyilagos, mint József Attila: „senkitlen és semmitlen” kivándorló egy hajó fedélzetén. A fekete humor keserűségével tragikus, akár egy abszurd dramaturgus: beszéljünk pöszén, halálunk órájában, hadd röhögjön az idegbeteg műzsa. Panteizmus és részvét altruizmusában megnyugvó, mint a Naphimnusz szent szerzője: megsimogatja a tengert, mert nem tud mást, csak szeretni. Ember és szerep e proteuszi változatosságának közös nevezője, mértéke és értelme, hogy a vereség visszajára fordítható, a veszteség jóváírható. A hányattatás és csalódás a világ fölé emelkedés lehetőségével és e nézőpont tágasabb horizontjával kárpótol, a sorsára reagáló személyiség osztódása az önismeret fölényével kecsegtet, a magány és kirekesztettség út és alkalom az egyetemeség (gondolati) közelítésére:

„Vágyom befalaztatni magam ablaktalan,
fehér szobába, hol senki se lenne velem,
csak összeesküvő reményeim. Végre minden idő
az enyém lehetne újra.”

A minden idő: a „koszvadtt földidő”, a romlás túlélése, haza és forradalom fogalmainak elevevése, az élet „csupa zöld izgalma”.

*Csoóri új verskötete egyetlen — a líra színpadán előadott — ötfelvonásos tragédia. Veszteség és hiány, valóság és remény fölmérésén, az emlékezés, látvány és látomás képein, a küzdelem fehéres és groteszk jele-
neteinek átjut el a zárórész katartikus feloldásáig. A tragikum komorságán átdereng a pacsirtás, zöld kolonoszi táj:*

„mára a pompás kiversek is
maguk elunva fuvoláznak.”

A „hetedik nap” az ünnep megszentelt ideje, midőn már a költő se akar többé egyedül reménykedni magában. Zengő szavakkal vallja meg hűségét a Városhoz s általa a közösséghez:

„Ha te nem fogadsz magadhoz,
talán csak egy erdő gondolkodik velem
s a Holdra könyöklő halál
és a világ nem jön el értem válságos óráiban...”

A magány nem alkatába van írva, hanem sorsába.

Divat ma a szó devalválódásáról, az irodalom (s benne elsősorban a líra) megroppanásáról, háttérbe szorulásáról beszélni. Nemrég még többnapos konferenciát is szerveztek a bizonyítására. De ha az esztétikumot nem röffel mérjük, az alkotás és befogadás állapotát nem statisztikákkal, hanem a minőség jelenlétével, akkor Csoóri verseskönyve a tévesztés és hanyatlás legendájának újabb és fontos ellenérve. Jelentőségével ugyanis összhangban van (olvasói) fogadtatása, a magyar költészet legjobb hagyományával pedig az emberi-művészi érték, amelyet képvisel. (Magvető.)

GREZSA FERENC

A költő védő- és vádbeszéde

SIPOS GYULA VÁLOGATOTT VERSEIRŐL

A posztumusz könyvek olvasása nehéz szomorúság, még inkább annak, aki ismerte a szerzőt. Sipos Gyulát sokan szerették, ismerték az országban. költő volt és nyugtalan újságíró, hetente falvakat járó. Nem az irodalmi életben, nem falujárás közben találkoztunk először, csak olyan egyszerű mindennaposan, mikor kolléganőm, Kováts Zsuzsanna férjeként belátogatott a Népművelési Intézetbe. Kézfogásaink nem az idősebb és a kezdő költő üdvözlései; hasonlóan adhatta kezét minden jóra való embernek. Ismeretségünk idején, a hatvanas évektől 1975-ös haláláig, mosolyát hirtelen megszakította fáradt legyintéssel. Megismertem a vidám-jószívűt, a szenvedélyeset, s azt a keserűt, ami utolsónak olyan jellemző volt rá.